

ÖNKÉNTESSÉG ÉS CIVIL SZERVEZŐDÉS SZLOVÁKIÁBAN ÉS A SZLOVÁKIAI MAGYAR KÖZÖSSÉGBEN TOKÁR GÉZA¹

DOI: <https://doi.org/10.53585/OnkSzem.2023.2.61-77>

Absztrakt

A tanulmány célja bemutatni a szlovákiai, illetve a szlovákiai magyar civil szféra helyzetét és gyakorlati problémáit, különös tekintettel az önkéntes tevékenységek megítélésére. A szlovákiai civil környezet fejlődésének ívét a fokozatosan javuló jogszabályok, az állam és a civil szervezetek együttműködésének kialakuló intézményi keretei, valamint a társadalom aktivitása is befolyásolta. A formálódó szlovákiai civil szféra a kilencvenes években hangsúlyos politikai aktivizmusával és a társadalom hangulatának alapvető befolyásolásával – például a választási részvételt inspiráló tömegmozgalmakkal – a közéleti-politikai eseményekre is befolyással volt. A felmérések ugyanakkor azt mutatják, hogy több más közép-kelet-európai országhoz hasonlóan Szlovákiában sem kiugróan magas az önkéntesek és az aktivisták aránya, ahogy a társadalmi szerepvállalásra vonatkozó mutatók is leginkább csak stagnálnak. Az önkéntesség szlovákiai magyar vonzatainak megítélése különösen nehéz feladat, megfelelő összehasonlító adatok és statisztikák híján: a szlovákiai magyar önkéntesek túlnyomó része kulturális tevékenységet végez az egykor még pártállam által létrehozott szervezetekben, vagy participációja kimerül a többnyire politikai pártok által koordinált társadalmi-közéleti aktivitásokban.

Kulcsszavak: Szlovákia, szlovákiai magyarok, önkéntesség, aktivizmus, civil szervezetek, közösség,

Volunteerism and organising of civil society in Slovakia and in Hungarian community of Slovakia

Géza Tokár

Abstract

The purpose of the study is to describe the position and current issues of the Slovak and Hungarian minority's NGOs with emphasis on volunteerism. The development of the civil society in Slovakia was impacted by gradually improving legislature, the emerging institutional framework for cooperation between the state and NGOs, and public opinion. The developing civil society in Slovakia also influenced public and political events in the 1990s through its strong political activism and its fundamental influence on public sentiment, for example through mass movements that inspired voter turnout. However, surveys show that Slovakia, like many other Central-East-European countries, does not have

---

¹ Tokár Géza politológus, kutató, elemző, Fórum Intézet, CEPER

a particularly high proportion of activists and volunteers, and indicators of social engagement are mostly stagnating. In Slovakia, it is particularly problematic to judge the specific problems connected with voluntarism within the Hungarian minority because of the lack of comprehensive statistics and data. According to empirical experiences, Hungarian community and their volunteers in Slovakia focus on cultural and educational activities in organisations once established by the party-state, or their participation is limited to socio-public activities, mostly coordinated by political parties.

Keywords: Slovakia, Hungarian communities in Slovakia, voluntarism, civil society, public opinion towards volunteers,

---

BEVEZETÉS

A rendszerváltás után a posztkommunista térség államai több jelentős kihívással néztek szembe. Az új feladatok közül az egyik legfontosabbnak a működőképes és egészséges civil társadalomra vonatkozó szabályrendszerek, az önkéntesség törvényi keretezésének kialakítását tekinthetjük, hiszen a piac és az állam hiányosságainak részleges kompenzálását, a speciális igények kielégítését egy jól működő civil-nonprofit szektor biztosíthatja. Dahrendorf (2000) úgy véli, hogy a civil társadalom egyfajta tömítőanyagként fogja össze magát a társadalmat, míg Putnam (1993) szerint hozzájárul az állampolgárok közti bizalom kiépítéséhez, és mint intermediér szektor, összeköti a magán- és a köz-, a piaci és az állami szférát, összekapcsolva ezzel a társadalom fontos elemeit (Diamond 1994).

A kommunizmus bukását követően ugyanakkor Csehszlovákia, majd az 1993-ban önálló állammá váló Szlovákia Magyarországhoz hasonlóan sajátos dilemmával szembesült: a kommunista időkben kialakult keretek, a kötelező társadalmi munkán alapuló szervezetek mellett teret nyertek olyan magánjellegű civil kezdeményezések, amelyek alapvető társadalmi-szociális kérdésekre kívántak választ adni, de már nem központi (állami) akarat végrehajtóiként, hanem attól függetlenül, szuverén módon.

Szlovákia esetében külön említést érdemel a szlovák többségtől nyelvileg és társadalomstruktúrájában is elkülönülő, az ország lakosságának mintegy tíz százalékát adó magyar kisebbség helyzete. Az alternatív magyar intézményrendszerek sajátos változásokon mentek keresztül a kilencvenes években, a korábbi, központilag szabályozott, jobbra kulturális és oktatási érdekvédelemre berendezkedett struktúrát egy plurális, részben már piaci szabályok alapján működő civil közeg váltotta fel.

A tanulmány célja bemutatni a szlovákiai, illetve a szlovákiai magyar civil szféra környezetét. Az írás három részből áll. Az első fejezetben röviden áttekintjük a szlovákiai civil szféra és az önkéntesség kialakulását befolyásoló törvényi környezet változásait és a változások célját, beleértve az önkéntesség értelmezését, valamint történeti kontextusba helyezzük a civil szervezetek szlovákiai megítélését. A második részben felvázoljuk az önkénteseket is foglalkoztató civil-nonprofit szervezetek alapvető problémáit, különös tekintettel a közvélemény civil szférát és önkéntes munkát érintő megítélésére. A harmadik fejezetben azt vizsgáljuk – mivel viszonylag kevés és ellentmondásos információ áll a rendelkezésünkre arról –, hogy valójában milyen a szlovákiai magyar civil szféra lefedettsége és milyen szerepet játszik az önkéntesség a szlovákiai magyar közösségben. Konklúzióként az elmúlt évek tapasztalataira és történéseire alapozva jelezzük, milyen kihívásokkal szembesülhet a jövőben a szlovákiai civil társadalom.

A CIVIL TÁRSADALOMÉPÍTÉS KIHÍVÁSAI SZLOVÁKIÁBAN

A jogi-, szabályozási környezet változásai

Szlovákia 1993-as önállósodása óta a szlovákiai civil hálózatépítést nagyban befolyásolta a törvényi szabályozás fokozatos kialakulása, amely párhuzamosan zajlott le az intézmények kiépülésével. Harminc év távlatából a jogi környezet megítélése vegyes: például a jogi személyek által kialakított érdekvédelmi szervezetek szabályozását még mindig a kommunista normalizáció előtt született 1964/40-es, utoljára 2019-ben módosított törvénycikkely szabályozza.

A szakszervezeteket és a polgári társulásokra vonatkozó alapvető szabályokat a közvetlenül a rendszerváltás idején elfogadott 1990/83-as törvény, az egyházhoz kötődő társulásokat pedig az 1991/308-as intézkedés szabályozza.

A közérdekű szolgáltatásokat nyújtó szervezetek helyzetét 1997-ben, az alapítványok jogi helyzetét pedig 2002-ben rendezték újra, a gazdálkodásra vonatkozó 523/2004-es törvény pedig az utolsó szabályozások között született meg.

Az önkéntesség szempontjából kulcsfontosságúnak bizonyult a 2011/406-os törvény elfogadása, amelyet utoljára 2023 februárjában módosítottak, úgy, hogy az állami támogatások a megfelelő civil szervezetekhez jussanak el. Az aktuális előírások lehetővé teszik indokolt esetben az önkéntes munkáért járó költségtérítést, kötelezővé teszik az

önkéntesekkel foglalkozó koordinátorok kinevezését és szabályozták a rövid-, valamint a hosszútávú önkéntes tevékenységeket. Az önkéntesség gyakorlati alkalmazhatóságát érintő tudnivaló, hogy a kilencvenes években a civil szervezetek nagyban támaszkodhattak a kötelező katonai szolgálatot kiváltó, ügynevezett civil szolgálatot töltő önkéntesek hozzájárulására. Ez a lehetőség 2005-ig volt elérhető a civil szervezetek számára, mivel a kötelező katonai szolgálat ekkor megszűnt.

A törvényi szabályozás változásai mellett a civil szféra és az önkéntes tevékenységek megítélésére legalább akkora hatással volt a civil szervezetek társadalmi státusza. A polgári szerveződések dinamikáját a csehszlovák föderális gyűlés által 1990-ben elfogadott, a szervezetalakítást lehetővé tevő törvény indította el: a rendelkezés keretet teremtett a politikai pártok mellett olyan alternatív, autonómiával rendelkező szerveződések kialakításához, melyek a Salamon – Anheier (1991) által felállított definíciós kritériumok² értelmében is már civil-nonprofit szerveződésnek számítottak.³

A szlovákiai civil szektor intézményesülésének szakaszai

A civil transzformációs folyamat nem bizonyul zökkenőmentesnek. A hálózatosodás első lépésének számító szakmai civil konferenciára 1991 októberében Sztupaván (Stupava) került sor, az önszerveződési folyamat kicsúcsosodásaként pedig 1994-ben megalakult az ügynevezett Harmadik Szektor Grémiuma (Grémium tretieho sektora, G3S), amely többek között az önkéntesekre vonatkozó átfogó törvényi szabályozás hiányát is felvetette problémaként (Strečanský 2021). A civil kezdeményezéseket tömörítő ernyőszervezet a szlovák kormány hivatalos partnereként négy kiemelt területen kezdte meg működését: a jótékonyági aktivitások, az oktatás és a fiatalokat célzó kulturális jellegű tevékenységek, a környezetvédelem, valamint az emberi és kisebbségi jogok védelme terén, jogi és konzultációs

---

² Salamon és Anheier (1995:33-35) operacionális-strukturális definíciója öt kritériumot sorol fel a nonprofit szervezetek kapcsán: magán- (nem állami) szervezetekről van szó, melyeket nem profitcélok vezérelnek, intézményesültek, öngazgatásra képesek és a tevékenységük önkéntes jellege mellett adományokat is gyűjtenek.

³ A szlovákiai jogi szabályozás nem határozza meg egyértelműen, melyek a civil szervezetek, az egyes szerveződések jogállását külön törvények szabályozzák. Így a civil szervezetek fogalma alatt egyaránt beszélünk polgári társulásokról (občianske združenie), alapítványokról (nadácia), nem-befektetési alapokról (neinvestičný fond), közhasznú szolgáltatásokat kínáló szervezetekről (nezisková organizácia poskytujúca všeobecne prospešné služby), jogi személyek érdekvédelmi társulásáról (záujmové združenie právnických osôb), az egyház által alakított különleges státuszú szervezetekről, valamint az ügynevezett nemzetközi háttérrel rendelkező szervezetekről (organizácia s medzinárodným prvkom).

segítséget nyújtva az államnak. A G3S megalakulásával párhuzamosan alakult ki a civil szervezeti szolgáltatásokat biztosító SAIA, a civil internetes folyóiratként ismertté vált *Changenet*, valamint az ifjúságpolitikában azóta is központi szerepet betöltő Szlovákiai Fiatalok Tanácsa (Rada mládeže Slovenska, RMS).

A G3S társadalmi szereplőből nagyon rövid idő alatt közéleti szereplővé vált a második Mečiar-kormány idején, az 1994-től 1998-ig terjedő időszakban. A nacionalista erőket tömörítő kormánykoalíció több kísérletet is tett a veszélyesnek ítélt civil önszerveződések ütemének irányítására és lefékezésére. Az egyik legnagyobb visszhangot kiváltó – a tiltakozások miatt sikertelen – kísérlet 1996-ban az alapítványok működésének és bejegyzésének adminisztratív ellehetetlenítésére vonatkozott. Több polgári kezdeményezés kormányellenes tiltakozássá változott, például a mohi atomerőmű bővítése elleni környezetvédelmi megmozdulások, vagy magyar viszonylatban az alternatív szlováknyelv-oktatással kapcsolatos tiltakozások.

A szervezett civil tevékenységek között a kormányellenesség mellett hangsúlyosan megjelent a polgári aktivitásokba való bekapcsolódás fontosságának üzenete. Több tucatnyi szervezet vett részt a választási részvétel fontosságát hirdető Polgári Kampány '98 (OK '98) megszervezésében, többek között a fokozott polgári aktivitásnak is köszönhető az 1998-as, kormányt megdöntő választások 84 százalékos, átlagon felüli részvételi aránya. Az aktivizmus és a társadalmi felelősségvállalás fontosságának hirdetéséhez kapcsolódó választási mobilizáció a következő országos voksolásnál is központi üzenetként jelentkezett a tömegmozgalmaknál, melynek köszönhetően a részvétel 70 százalék környékén alakult (2006-ban azonban a szavazókedv – többek között egy átfogó, országos kampány hiányának is köszönhetően – már 54 százalékra esett vissza).

Az 1998-ban megalakuló, alapvetően nyugati irányultságú első, majd második Dzurinda-kormány idején megnövekedett a civilekkel való egyeztetések intenzitása. A szervezetek kulcsfontosságú szerepet kaptak a nyugati struktúrákba való betagozódás előkészítésében. A nyilvánosság azonban a civil társadalom fogalmáról továbbra is a társadalmi felelősségvállalásra, illetve az advokációs tevékenységekre asszociált (Bútorá et al. 2011). Ugyanakkor az önkéntesség jogi definiálására kifejtett törekvések kudarcba fulladtak. Az ezredforduló előtt a nonprofit szervezetek fogalmát csak a munka törvénykönyve, később pedig a Csáky Pál irányítása alatt működő emberi jogi miniszterelnök-helyettesi hivatal próbálta meg törvényben szabályozni, de a civil szervezetek tiltakozása miatt a kezdeményezés azonban elhalt (Dostál 2005).

Az önkéntesség szabályozatlansága ellenére az 1998 és 2006 közti időszakban viszonylag sikeresnek mondható. Bár az új szervezetek kezdetben finanszírozási problémákkal küzdöttek, a nonprofit szervezetek szolgáltatásjellegű tevékenységeinek megjelenése és elterjedése, valamint a professzionális transzformáció mellett a fejlődés az anyagi lehetőségek bővülésének is köszönhető volt (Bútorá et al. 2012). A szlovákiai civil szektor és szervezetei számára 2005-től elérhetővé váltak az uniós strukturális alapok, de ennél is fontosabbnak bizonyult az úgynevezett „egy százalékos törvény”. A 2001-ben elfogadott, részben magyarországi mintából táplálkozó rendelkezés lehetővé tette a személyi jövedelemadó egy, később két százalékának felajánlását egy tetszőleges civil szervezet számára – megerősítve ezzel a kapcsolatokat a donorkok és a szervezetek között (Tóth – Lampl 2004).

A 2006-os kormányváltást követően a baloldali-populista Smer hatalomra lépése után ismét a kontrollelemek kerültek előtérbe, ahogy a civil szervezetek ellentétei is kiéleződtek a kezdeményezésekhez kritikusabban viszonyuló Smer-kormányval. Ennek egyik állomása volt, amikor először kikerültek az adóasszignáció köréből az oktatási, emberi jogi és környezetvédelmi szervezetek, majd 2007-től visszakerültek, de a kormány megpróbálta korlátozni az egyesületek jogköreit, valamint végleg elhalt az önkéntesi jogviszony szabályozására született javaslatról szóló egyeztetés.

A 2010-ben hatalomra lépő, csak két évig funkcionáló Radičová-kormány a korábbiakkal éles váltásban már a kormányprogramban külön fejezetet szentelt a civil, polgári társadalommal való együttműködésnek. A decentralizált, demokratikus, társadalmi szervezetekkel szélesebb körben kooperáló állam vízióját erősítette, hogy a kabinet tagjai közül többen saját maguk is aktivistaként ténykedtek egy időben és kötődtek a civil szervezetekhez (Bútorá et al. 2012). Az aktív partnerség jegyében több terület stratégiaalkotásába is ismételten bevonták a civil, polgári kezdeményezéseket, 2011-ben pedig megszületett az önkéntesek státuszát szabályozó, korábban húsz évig hiányolt törvénytervezet.

A 2012-es Fico-kormány szelídebb, de etatistább megközelítésben közeledett a civil szférához a szociális állam és a szociális dialógus fontosságának hangsúlyozásával. A jogvédő szervezetek helyett a szakszervezetek és az ernyőszervezetek kerültek előtérbe a partnerség terén. Noha négy évvel később az újabb Smer-kormány a külbiztonság és a belső rend érdekében, és a szélsőségek elleni harc területén bevonta az egyeztetésbe a civil szervezeteket, ugyanakkor 2016-ban másfél százalékra csökkentették a felajánlható személyi jövedelemadó-részt.

Az elmúlt egy évtizedben a civil társadalom fejlesztésére vonatkozó intézményi keretek több alkalommal is megváltoztak. Külön kormánybiztos és tanács felelt a polgári társadalom fejlesztéséért, valamint a kisebbségek is saját biztost kaptak, bár korábban külön kormányalelnök hatáskörébe tartozott ugyanez a feladat (Strečanský 2020). A Radičová-kormány által 2012-ben elfogadott, polgári társadalom fejlesztésével foglalkozó koncepció rövid távú feladatait nem követték újabb fejlesztési célok, noha az egyeztetések miniszteri szinten folytatódtak. A civil szervezetek az uniós strukturális alapok elosztásának véleményezésében is aktív szerepet vállaltak. A szektor „megtisztítását” jelentette, hogy 2019-ben a belügyminisztériumi újregisztráció hatására azonosíthatóvá váltak a passzív, csak névleg létező polgári kezdeményezések. Ennek eredményeképpen az elmúlt időszakban már csak a működő, aktív szervezetek juthatnak támogatásokhoz.

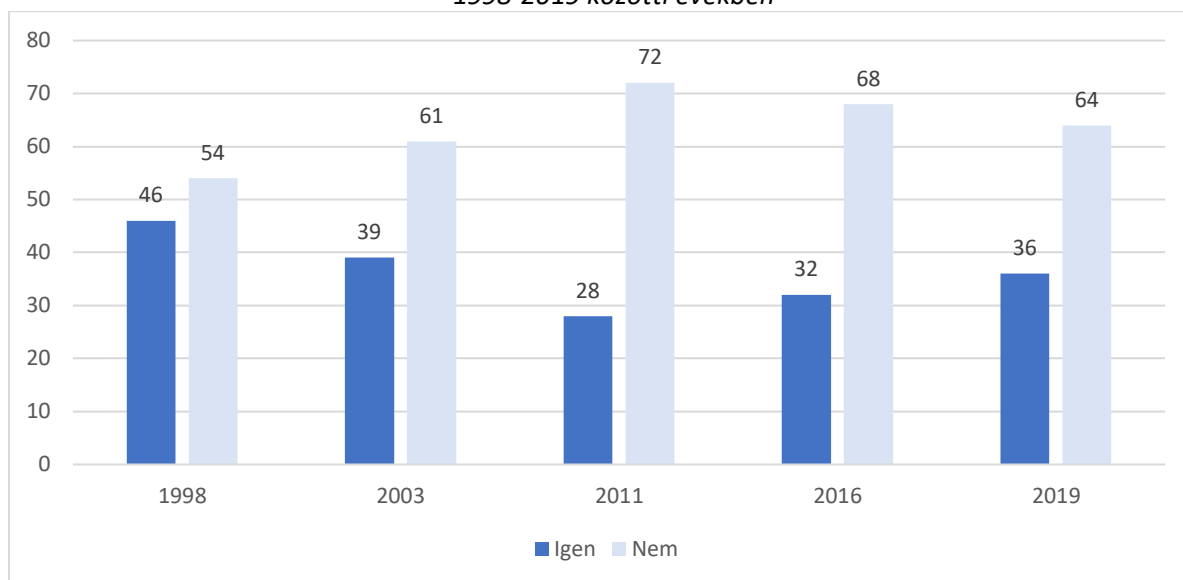
A CIVIL SZERVEZETEK ÉS AZ ÖNKÉNTESÉG STÁTUSZA A SZLOVÁKIAI TÁRSADALOMBAN

Mint az előző fejezetből érzékelhető, a civil szervezetek szlovákiai fejlődése a rendszerváltás óta legalábbis fordulatos, de semmiképp sem egyenletes utat járt be. A fokozatosan javuló és rendeződő jogi környezet egyrészt megkönnyítette az önkéntesek alkalmazásának feltételeit, illetve a szlovákiai civil szervezetek nemzetközi projektekbe való bevonódását. Másrészt elmondható, hogy a civil szervezetek jogi helyzete, az aktivizmus társadalmi státusza a kormányoktól függően változott, de a szféra leginkább csak egy alkalommal – a 2010-12 között ténykedő és idejekorán megbukó Radičová-kormány idején – kapott igazi beleszólást ügyei intézésébe.

Az aktivizmus megítélésének kérdésében a legátfogóbb és legáltalánosabb képet több, egymást követő, polgári aktivitást vizsgáló felmérés összehasonlítása adja (Ministerstvo vnútra/Belügyminisztérium 2020), melyek szerint az önkéntes tevékenységet végző állampolgárok aránya az elmúlt évtizedekben ciklikusan változott. A 2019-es adatok szerint a válaszolók 36 százaléka állította, hogy önkéntes, fizetés nélküli munkát végzett mások érdekében, esetleg egy civil szervezet közvetítésével (1. ábra). Az 1998-as, 46 százalékos eredményhez képest ez visszalépés, de egyértelműen pozitív elmozdulást jelent a 2011-ben mért 28 százalékos adatahoz képest. A 2006-os Eurobarometer-felmérések szerint a 15 évnél idősebb lakosság 33 százaléka vett részt a formális önkéntes tevékenységek különféle

formáiban. A 2006-os European Social Survey az önkéntesség területén aktív lakosság arányát 24 százalékra becsülte (Brozmanová-Gregorová 2012).

1. ábra. Önkéntes tevékenységet végzők és nem végzők aránya a szlovákiai lakosság körében, az 1998-2019 közötti években

Forrás: Hivatalos belügyminisztériumi (Ministerstvo vnútra 2020) statisztikák alapján saját szerkesztés.

A szóban forgó nemzetközi felmérések az önkéntes tevékenység mértékét és minőségét egyes részterületekre lebontva is alaposabban megvizsgálták. Az eredmények alapján hosszabb távú folyamatokat fedezhetünk fel önkéntes aktivitás terén. A legtöbb szlovákiai önkéntest a természetvédelemmel kapcsolatos tevékenységek szólítják meg: 2020-ban a válaszadók 18 százaléka állította, hogy az elmúlt egy évben végzett hasonló jellegű aktivitást (Bútorová 2020), majd a sorban a sportrendezvények, az adakozás, az egyházi és kulturális, valamint a szabadidős jellegű tevékenységek következnek. A klasszikus érdekvédelmi és az aktivista jellegű tevékenységek, továbbá a humanitárius segítségnyújtásban való részvétel különböző formái meglehetősen ritkán elterjedtek (1. táblázat). Igaz, a legutóbbi összehasonlított felmérések sem reflektáltak az elmúlt évek eseményeire (a szlovákiai humanitárius rendszert alapos terhelés alá helyező ukrán menekültválságra az orosz invázió kapcsán, valamint a harmadik Fico-kormány bukásához vezető tömegmozgalmak elterjedésére).

Az első fejezetben szót ejtettem a polgári aktivizmusról, ebből adódik a kérdés, hogy vajon milyen módon tükröződik a kilencvenes évek fokozott közéleti szerepvállalása az állampolgárok 1994 és 2016 között mért viselkedési mutatóin.

1. táblázat. Az aktív önkéntes tevékenységet végzők főbb tevékenységi területei Szlovákiában

Az önkéntesek számarányának alakulása néhány kiválasztott területen (a válaszadók több lehetőséget is megadhattak, %)					
	1998	2003	2011	2016	2019
Természetvédelem	15	7	15	12	18
Sport	11	9	11	9	12
Jótekonysági jellegű tevékenységek	2	4	9	8	12
Kultúra és művészet	11	7	12	9	11
Helyi közösségfejlesztés	4	12	5	9	11
Egyházi és vallási aktivitások	17	13	11	11	11
Szociális szolgáltatások	6	7	23	11	10
Iskolaügy, oktatás, tudomány	7	9	8	8	9
Jogvédelem	3	2	3	4	4
Politika	0	2	4	2	4
Professzionális szövetségek, szakszervezet	4	3	5	7	3
Nemzetközi tevékenységek, menekültsegítés	1	1	0	2	2

Forrás: Belügyminisztérium (Ministerstvo vnútra) 2020 adatai alapján saját szerkesztés.

A felelős állampolgári viselkedést érintő részvételi tendenciák csökkenését, a közéleti aktivizmus lassú háttérbe szorulását több vizsgálat is megerősítette, visszaszorult a választási részvétel és a petíciók szerepe is, csökkent a helyi közösségi problémák kezelésében tanúsított szerepvállalás (2. táblázat). Az adatok tanúsága szerint a választási részvétel, a képviselőkkel folytatott kommunikáció, a nyilvános rendezvényeken való részvétel és a közvetlen politikai bevonódási hajlandóság egyaránt csökkenőben van (Mesežnikov 2017). Két fontos tényezőt azonban a jövőre nézve figyelembe kell vennünk: a menekültválság, illetve az utcai aktivizmusra nagyban építő 2020-as kormányváltás – rákötve a 2018-as, Ján Kuciak újságíró meggyilkolását követő tömegtüntetésekre – még nem tükröződik az általam ismert publikált kutatásokban. Elképzelhető, hogy mindkét jelenség pozitívan befolyásolta az állampolgári aktivizmust.

A szlovákiai környezetben meglehetősen sok vizsgálat kutatja a fiatalok bevonódását az önkéntes tevékenységekbe. A legátfogóbb anyagnak a belügyminisztérium és a polgári társadalom fejlődéséért felelős biztos közös trendanalízise számít (Ministerstvo vnútra 2020), de rendszeres felméréseket közöl az IVO (Mesežnikov – Strečanský 2017), valamint az Önkéntesközpontok Platformja is (Brozmanová-Gregorová 2018).

Egy összefoglalónak korlátozott tere van az összes kutatás bemutatására, viszont a rendelkezésünkre állnak korfák, melyek a teljes lakosság részvételét mutatják az önkéntességhez kötődő tevékenységek különféle formáiban. Ezek alapján a 25-34 év közti

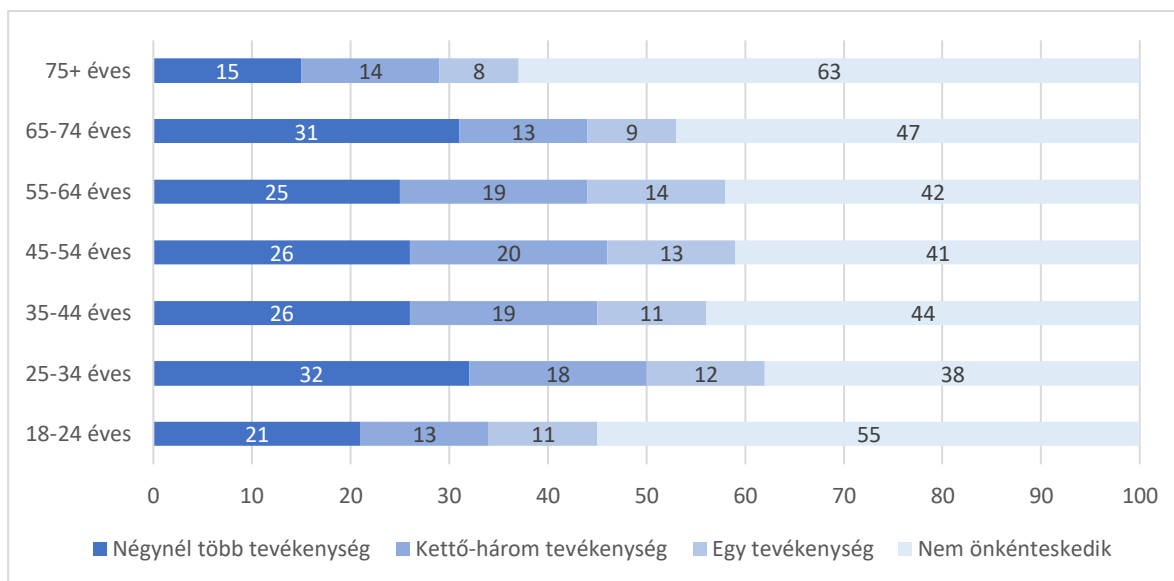
generáció számít a legaktívabbnak a formális és informális önkéntesség terén, míg a 75 évnél idősebbek, illetve a 18-24 év közötti fiatalok viszont a leginkább passzívak (2. ábra). Érdeemes megjegyezni, hogy a szlovákiai törvényi szabályozás semmilyen kötelező önkéntes tevékenységet nem ír elő a középiskolások vagy az egyetemisták számára.

2. táblázat. Önbevalláson alapuló, közügyekben gyakorolt részvételi formák Szlovákiában

A közügyekben gyakorolt állampolgári részvétel formáinak változása				
	1994	2004	2008	2016
Választási részvétel	84	82	78	59
Petíciók aláírása	40	49	50	41
Helyi közösségi problémák kezelése	40	38	36	20
Képviselőhöz fordulás	37	35	11	17
Gyűlésen, felvonuláson való részvétel	42	31	18	10
Tüntetésen való részvétel	26	15	10	5
Politikai pártnak végzett munka	13	10	7	2

Forrás: Belügyminisztérium (Ministerstvo vnútra) 2020 adatai alapján saját szerkesztés.

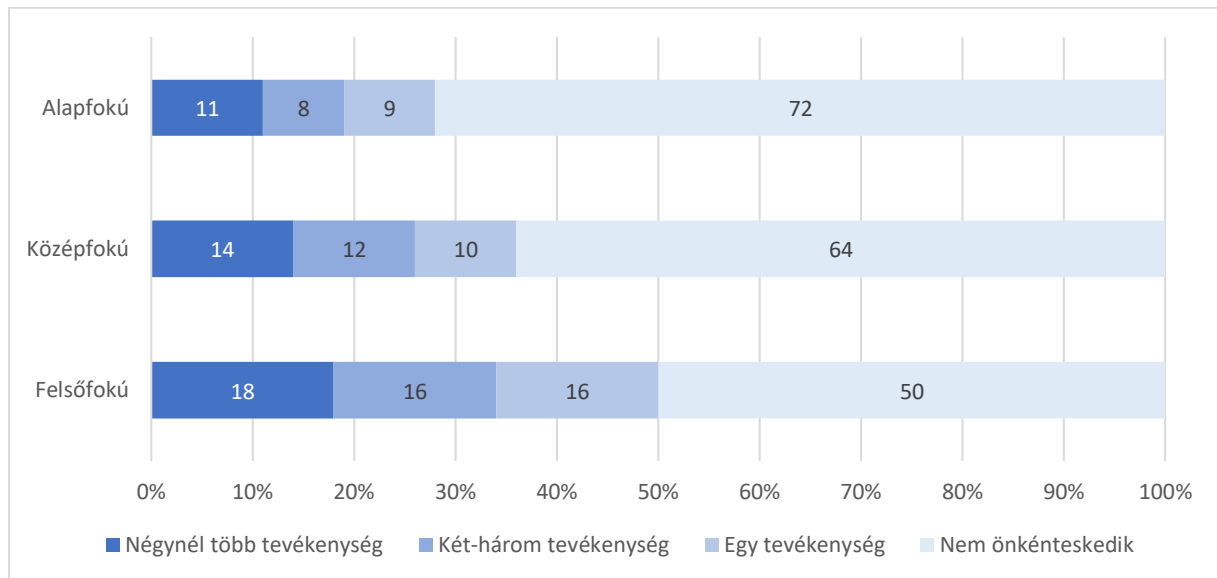
2. ábra. Az önbevalláson alapuló önkéntes tevékenység intenzitása életkor alapján Szlovákiában (%)

Forrás: Belügyminisztérium (Ministerstvo vnútra) 2020 adatai alapján saját szerkesztés.

Amennyiben iskolai végzettség szerint vizsgáljuk, ezek azt a nemzetközi tendenciát erősítik, miszerint a felsőfokú végzettségű személyek aktívabbak és sokrétűbb tevékenységet is végeznek, mint az alacsonyabb végzettséggel bíró réteg (3. ábra).

3. ábra. Az önkéntes tevékenység intenzitása iskolai végzettség alapján Szlovákiában (%)

Forrás: Belügyminisztérium (Ministerstvo vnútra) 2020 adatai alapján saját szerkesztés.

A fenti összefoglaló is jelzi, hogy a szlovákiai önkéntes szektor az elmúlt egy évtizedben a társadalom organikus részévé vált. A civil szervezetek hangsúlyos közéleti tevékenysége mellett a kialakult gazdasági és politikai struktúrák (bizottságok, finanszírozási rendszerek, szakmai hálózatok) lehetőséget biztosítottak arra, hogy a társadalmi felelősségvállalásra nyitott önkéntesek tudjanak érvényesülni a szlovákiai környezetben.

A felmérések szerint az átlagnál társadalmilag aktívabbak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, az önkéntesség különféle formái a legfiatalabbak és a legidősebbek körében kevésbé népszerűek. A társadalmi vonzatú önkéntes tevékenységekben és a politikai részvétel különféle formáiban azonban jóval kevesebben vállalnak szerepet, mint közvetlenül a rendszerváltás után.

AZ ÖNKÉNTESSEG ÉS CIVIL PARTICIPÁCIÓ SZLOVÁKIAI MAGYAR VONZATAI

Míg a szlovák társadalom egészével kapcsolatban viszonylag pontos adatokkal rendelkezünk az önkéntesség mértékéről és jellemzőiről – még akkor is, ha az önbevalláson alapuló adatok eltérhetnek a valós helyzettől – a lakosság kevesebb, mint tíz százalékát kitevő szlovákiai magyarok civil participációjának valós mértéke sokkal kevésbé egyértelmű (Tóth 2005). A homály egyik oka, hogy eleve nehéz feladatnak számít a szlovákiai magyar civil szféra értelmezése. Tudomásom szerint átfogó felmérések nem készültek az önkéntesség témakörében, a témával foglalkozó szakirodalom elsősorban intézményi szemszögből, az

elérhető források és a támogatáspolitikáé fényében vizsgálja a civil szféra helyzetét (Tóth 2006), vagy részkérdésekre ad csak választ, mint például a kulturális és gazdasági elit helyzete és önkéntes szervezetekben való tevékenysége (Lampl 2011).

Intézményi szempontból vizsgálva a problémát meglehetősen sok nehézséget okoz a szlovákiai magyar civil szervezetek intézményrendszerének felmérése: kérdéses ugyanis, mit is tekintünk pontosan szlovákiai magyar szervezetnek. A belügyminisztériumnál 2019-től újraregisztráló civil kezdeményezések a szervezet neve és székhelye mellett többek között a tevékenység fő köreit is feltüntetik, de az adatok értelmezése több problémát is felvet. Az egyik lehetőség, hogy a szlovákiai magyar aktivisták által alapított és üzemeltetett szervezeteket tekintsük a civil szféra részének – ebben az esetben viszont a hivatalos statisztikák alapján nem tudjuk felmérni az alapítók nemzetiségét. A másik lehetőség a tevékenységi terület alapján való listázás, a magyar etnikai határok peremterületein ténykedő civil szervezeteket azonban nehezen tudjuk azonosítani és besorolni a magyar szervezetek közé. Kaphatunk egy sajátos listát a civil szervezetekről, ha a tevékenységi területet a kultúra és iskolaügy, illetve a magyar hagyományok ápolásának témakörére szűkítjük le, de a szlovákiai magyar önkéntesek ennél jóval szélesebb körű területeken ténykednek. A civil szervezetek számbavételére az ezredfordulón a Fórum Intézet vállalkozott (Kulcsár et al. 2002). Ezt a munkát szándékozik folytatni egy jelenleg is zajló projekt, amelynek keretén belül egyelőre három járás civil szerveződéseit sikerült feldolgozni. A projekt a belügyminisztérium központi jegyzékére alapozva veszi számba a civil szervezeteket és területi alapon listázza azok elérhetőségét, hogy létrejöjjön egyfajta „szlovákiai magyar civil telefonkönyv.”

Húsz évvel ezelőtt, 2002-ben az intézet a rendelkezésére álló adatbázisra alapozva 651 szervezetet gyűjtött össze, melyek túlnyomórészt a kultúra, a művelődés és az oktatás területén működtek. A kiadvány az önkéntesség alapfogalmainak tisztázása mellett elsőként és – idáig – a legátfogóbb módon foglalkozik a civil szervezetek alapításának és üzemeltetésének feladataival. Egy kapcsolt közvélemény-kutatás adatai szerint egy 2001 júniusában, nyolcszáz fős mintán végzett felmérés válaszadóinak harminchét százaléka tartotta fontosnak a civil szervezetek társadalomban betöltött szerepét hét százalék ellenében, a válaszadók hetvenegy százaléka pedig állította, hogy életében végzett már ellenszolgáltatás nélküli, önkéntes munkát.

3. táblázat. A Fórum Intézet 2002-es felmérése a szlovákiai magyar civil szervezetek tevékenységi területeivel kapcsolatban

Szlovákiai magyar civil szervezetek működési területük szempontjából (a válaszadók több lehetőséget is megadhattak, %)	
Oktatás	12,6
Kultúra	88,6
Művelődés	54
Környezetvédelem	4,6
Szociális segítségnyújtás	3,7
Emberi jogok védelme	1,5
Érdekvédelem	4,5
Közéleti kérdések	3,1
Sport	2,8
Egyház	1,8
Egyéb	2,1

Forrás: Kulcsár et al. 2002.

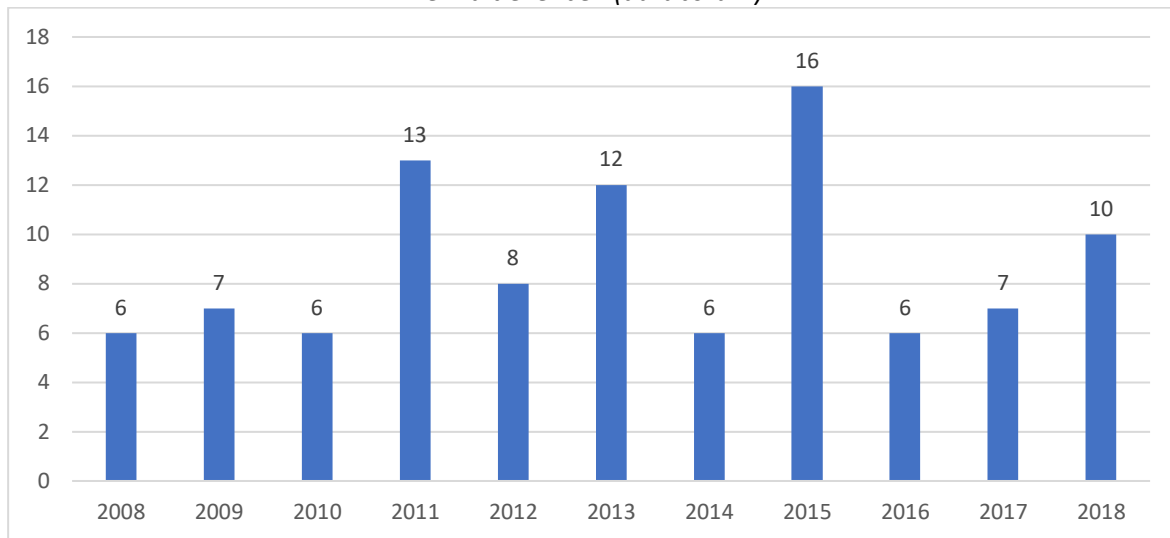
Szlovákiai, komparatív összehasonlításokban a lakosság csaknem tíz százalékát lefedő magyar civil szféra csak ritkán jelenik meg és akkor is csak érintőlegesen. Az IVO kutatóintézet 2003-as szervezeti felmérése szerint (melynek célcsoportjában vélhetően átlag alatt reprezentáltak magukat a magyar nemzetiségű válaszadók) a Csemadok volt a legláthatóbb szervezet a teljes szlovákiai lakosság 1,7 százalékának véleménye szerint. A megismételt, 2019-es belügyminisztériumi felmérésben a szlovákiai magyar kulturális szerveződés már nem szerepelt, pedig a 2022-es adatok szerint a Csemadok 397 alapszervezettel és több, mint ötvenezer regisztrált taggal rendelkezik, és a tagok jelentős hányada vélhetően önkéntesként tevékenykedik a helyi kulturális akciók szervezésében. A kommunizmus idején még monopolhelyzetben levő kulturális szervezetnek az államtól való autonómiája ellenére is 1996-ig alanyi jogosultsága volt az állami finanszírozásra, majd különleges státuszának visszaállítását csak 2022-ben tudta újra elérni. A kevés és többnyire professzionális alkalmazottat foglalkoztató állami fenntartású intézményeken (Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma, Ifjú Szívek Táncegyüttes) túl a szlovákiai magyar civil szféra pályázati forrásokra, nemzetközi és magyarországi támogatásra van utalva. A szlovákiai szervezetekhez hasonlóan magyar civil szervezetek szerepet vállalnak országos aktivitásokban is, ezek a tevékenységek azonban túlnyomórészt egyéni aktivistákhoz és az ő kapcsolati hálójukhoz köthetők. A különböző nemzeti kisebbségi szervezetek között a kölcsönös kommunikációt és a hálózatosodást egyedül az állami testületek biztosítják, például a Kisebbségekért felelős kormánybiztos mellett működő Nemzeti Kisebbségek és Etnikai Csoportok Bizottsága.

A szlovákiai magyar civil szervezetek közéleti szerepvállalása két nagy hullámban zajlott le, köszönhetően annak, hogy a határon túli kisebbségi civil társadalmak igényei speciálisak. Egyrészt híján vannak a gazdasági erőforrásoknak és politikai tőkének (Végel 1998), másrészt jellemzően szembe mennek a speciális igényeket figyelembe nem vevő, végső soron nem demokratikus kormányzással (Hamberger 1998). Ennek megfelelően kellett értelmezni az 1980-as és 90-es évekhez köthető civil kezdeményezéseket, többek között a bőszi vízlépcső építése kapcsán aktivizálódott helyi jellegű, főleg csallóközi bázissal ténykedő természetvédő mozgalmakat, de a magyar iskolamentő megmozdulásokat is. A szlovákiai magyar civil szerveződések másik társadalmi szerepvállalási hulláma egy politikai hatalmi vákuum idején, a 2010-es évek első felében jött el. A Magyar Koalíció Pártjának parlamentből való kiesése és a Híd gyenge nemzeti legitimációja kapcsán felerősödtek a külső, témaalkotó kezdeményezések.

Az előző évtizedben lezajlott társadalmi-nyomásgyakorló akciók elsősorban kisebbségi jogi kérdésekre, főként nyelvhasználati témákra fókuszáltak. A mozgalmak lendülete 2016 után erőteljesen megtört a Most-Híd Smer-kormányba való belépését követően. A kormánykoalícióra kerülő párt kommunikációjában hangsúlyozta, hogy a problémákat nem az aktivizmus útján, hanem politikai egyezségekkel kell megoldani, miközben a nyelvhasználati témában élen járó mozgalmak (mint a Kétnyelvű Dél-Szlovákia) lendülete csökkent (Tokár 2020).

A gazdasági vonatkozású állampolgári tevékenységek, illetve az önkormányzatokat és intézményeket célzó proteszt megmozdulások lendülete viszonylag konstans maradt. A polgári aktivitások földrajzi szórását tekintve megállapítható, hogy a legnagyobb tömbmagyar blokknak helyet adó nyugat-szlovákiai régió jóval aktívabbnak bizonyult (ötvenkét kezdeményezés), mint a közép-szlovákiai (tizenegy azonosítható kezdeményezés) vagy a kelet-szlovákiai (hat kezdeményezés) civilek (4. ábra). A kezdeményezések összesítéséből kiderül, hogy a társadalmi kezdeményezések lendülete érdekes módon a parlamenti választásokat érintő, vagy az azokat megelőző években – 2008, 2011, 2015, 2018 – volt a legintenzívebb. Ez minden bizonnyal annak köszönhető, hogy a politikai pártok aktivitásaira rákötődő, vagy az indirekt módon választási mobilizációt is szolgáló akciók ebben az időszakban számítanak a leghatékonyabbnak.

4. ábra. A sajtóban regisztrált szlovákiai magyar érdekvégyesítő akciók előfordulási gyakorisága az elmúlt években (darabszám)

Forrás: Tokár 2020.

ÖSSZEGZÉS – CIVIL KIHÍVÁSOK ÉS FOLYAMATOK SZLOVÁKIÁBAN

A tanulmányban kísérletet tettem arra, hogy a téma iránt érdeklődők számára érthetőbbé váljon a civil szféra szlovákiai fejlődése a rendszerváltás és az önállósodás óta, valamint az ebből fakadó értelmezési keretek és elvárások. Szó esett a külön utakon járó magyar közösségről és az ehhez kapcsolódó civil és önkéntes aktivitásokról is. Az ismertetett adatokból levonhatunk néhány óvatos következtetést. Míg az önkéntességre való hajlandóság csökken vagy stagnál, addig a közügyekbe való bevonódás leginkább hullámzik és nagyban függ az aktuálpolitikai fejleményektől. Ezzel együtt érvényes, hogy a civil szféra jóval gazdagabb és sokszínűbb, mint azt a leghangosabb érdekvédő-aktivista szervezetek álláspontjából ki lehet olvasni. Például az Egyszerű Emberek kormányának egy részét helyi érdekvédők, keresztény-konzervatív aktivisták adták. A jövőre vonatkozólag a szervezeteknek sok más országhoz hasonlóan alapvető problémákkal kell szembenézniük: a generációváltás lemenedzselése, a COVID-19 járvány miatt ideiglenesen foganatosított rendezvénystop és az ehhez kapcsolódó közönség- és aktivistavesztés, az infláció és az ingatlanok megnövekedett rezsiköltségei, és az online közösségi programok elterjedése. De, ami talán a legfontosabb, hogy a polarizálódó társadalom is új kihívások elé állítja a civil társadalmat. Szlovákiában az önkéntesekre vonatkozó szabályozások, a civil szervezetek létező intézményi keretei megfelelő alapot szolgáltatnak arra, hogy önerőből, saját kapacitásokat felhasználva

szülessenek megoldási javaslatok a megnövekedett anyagi terhek, illetve az önkéntesek bevonásának problémájára. Az viszont kérdéses, hogy a szlovákiai magyar szervezetek megfelelő bekapcsolódási pontok híján szerepet akarnak és tudnak-e vállalni a problémamegoldáshoz vezető közös gondolkodásban. Kisebbségi vonalon az aktivisták előregedése és a további aktivistavesztést okozó régiós kiüresedés válhat az egyik legsürgetőbb problémává, valamint kérdéses, hogy a politikai elit milyen módon tekinti partnernek a civil kezdeményezéseket.

IRODALOM

Brozmanová-Gregorová, Alžbeta – Matulayová, Tatiana – Alžbeta Mračková, Alžbeta – Lenka Vavrinčíková, Lenka – Jana Vlašičová, Jana – Koróny, Samuel (2012) (ed.): *Dobrovoľníctvo na Slovensku: výskumné reflexie*. Bratislava: Iuventa.

Brozmanová-Gregorová, Alžbeta – Šolcová, Jana – Siekelová, Marika (ed.) (2018): *Dobrovoľníctvo mládeže na Slovensku – aktuálny stav a trendy*. Bratislava: Platforma dobrovoľníckych centier a organizácií.

Bútora, Martin – Bútorová, Zora – Strečanský, Boris (2012): *Mimovládny sektor: pluralita činností a foriem*. In: Arbe, S. (ed.): *10 kapitol o vývoji a občianskej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: PDCS.

Bútora, Martin – Bútorová, Zora – Strečanský, Boris – Ondrušek, Dušan – Mesežnikov, Grigorij (ed.) (2011): *Štúdiá súčasného stavu občianskej spoločnosti na Slovensku Bratislava*. Bratislava: IVO/PDCS.

Dahrendorf, Ralf (2000): *Občianská spoločnosť*. In: Pongs, A. (ed.): *V jaké společnosti žijeme?* Praha: ISV.

Diamond, Larry (1994): *Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation*, *Journal of Democracy*, 5(3) pp. 4-17.

Dostál, Ondrej (2005): *K legislatívnemu rámcu dobrovoľníctva*. Bratislava: IVO. <http://www.changenet.sk/?section=forum&x=108723>. Letöltve: 2023.03.02.

Hamberger Judit (1998): *A civil társadalom formálódása Csehországban és Szlovákiában*. *Regio: Kisebbség, politika, társadalom*, 9(3). pp. 129-138.

Kulcsár Mária (szerk.) (2002): *Nonprofit 1x1 Útikalauz kezdő civil szervezetek számára*. Somorja: Lilium Aurum.

Lampl Zsuzsanna (2011): *Ki az elit? - A szlovákiai magyar elit tükre*. *Irodalmi Szemle*. <https://irodalmiszemle.sk/2011/10/lampl-zsuzsanna-ki-az-elit-a-szlovakiai-magyar-elit-tukre/>. Letöltve: 2023.03.01.

Mesežnikov, Grigorij – Strečanský, Boris (ed.) (2017): *Občianska spoločnosť na Slovensku Krízy, križovatky, výzvy*. Bratislava: IVO.

Ministerstvo vnútra SR (2020): *Analýza socioekonomického prínosu neziskového sektora a stavu a trendov rozvoja občianskej spoločnosti*. Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti, Bratislava.

Putnam, Robert David (1993): *Making democracy work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

Saalmon, Lester – Anheier, Helmut (1995): *Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban*. Budapest: Nonprofit kutatócsoport.

- Strečanský, Boris (2020): Občianska spoločnosť. In. Gonda, P. (ed.): *Sociálny štát: Realita namiesto mýtov*, pp. 93-100. Bratislava: Konzervatívny inštitút Milana Rastislava Štefánika.
- Strečanský, Boris (2021): Občianska spoločnosť po 30 rokoch: Trendy, problémy, riešenia. In. Mesežnikov G. (ed.): *Slovensko po troch desaťročiach slobody: demokracia, verejná mienka, občianska spoločnosť*, Bratislava: IVO/IPA, pp. 105–156.
- Tokár Géza (2020): Passzív társadalom? A felvidéki mozgalmak prioritásai 2008 és 2018 között. *Pro Minoritate*, 4(4) pp. 3-13.
- Tóth Károly – Lampl Zsuzsanna (2004): Az „1 %-os törvény” társadalmi hatása Magyarországon és Szlovákiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 6(1) pp. 3-34.
- Tóth Károly (2005): A civil szektor fejlődése Szlovákiában 1989 után. *Civil Szemle*, 2(3) pp. 131-140.
- Tóth Károly (2006): Szlovákiai magyar kulturális intézmények? In. Csanda Gábor (szerk.): *Magyarok Szlovákiában. III. kötet: Kultúra (1989–2006)*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, pp. 223-240.
- Végel László (1998): Civilitás és kisebbség. *Regio: Kisebbség, politika, társadalom* 9(3) pp. 153-179.